

LEBA József*

Történettudományi Doktori Iskola PPKE, Budapest

**KÉT KRACH MAGYARORSZÁGON, AZ 1873-AS
ÉS AZ 1929–35-ÖS BANKVÁLSÁG PÁRHUZAMOS
ELEMZÉSE**

**TWO COLLAPSES IN HUNGARY, PARALLEL ANALYSIS
OF THE 1873 AND 1929–35 BANK CRISES**

ABSTRACT

In my paper I intend to present two big and important economic crises of the modern age Hungary, their beginning, their emergence, their reasons, their course, their influence and their importance. I write about the treatment experiments of the financial crises, about the changes of Hungarian financial institutions. I survey the effect of the banks to the Hungarian economy. The appearance of a new phenomenon is very important at this time in Hungary. This is cash economy. I analyse the two ages separately, but I describe the events in parallel. At first I am dealing with the international economic events and after from big to small I am analysing the Hungarian economy in the two ages. In this study the central factors are the Hungarian banks, their emergence, their development, their prosperity and later on, their survival experiments in the crises. I analyze the stages of the emergence of financial crises in the two periods, comparing their similarities and differences. Besides, I explain about the position of the finance in Hungary and about the appearing speculation. I show you also the dangers of speculation. I mention the question of silver and gold and the big boom of the railway building at the last quarter of the XIX. century. Shortly I present the reasons of the uplift after the Austro-Hungarian compromise, I introduce the economic consequences of the tragical Trianon peace treaty and the financial prosperity after the middle of the 1920-s. I would like to portray what enormous impact the financial institutions have in modern times in modern states and how money can change everything in a capitalist world.

Kulcsszavak: gazdasági válság, pénzügyi válság, spekuláció, pénzügyi szervezetek, magyar gazdaság

Keynotes: economic crisis, financial crisis, speculation, financial institutions, Hungarian economy

---

* PhD-hallgató/PhD-student; herr.onkelz@gmail.com

1. Bevezetés

Felment a tulipán ára? Nem, nem ment fel az ominózus eset óta, mégis sokan, sokszor a mai napig is azt hiszik, hogy felmehet. Egy dolog irreális túlértékelése már elegendő egy válság megalapozására, azonban a komoly kríziseknek, melyek a modern, pénzalapú gazdaságokon időről-időre végig söpörnek, általában több oka is szokott lenni. Válságot okozhat a bizalomvesztés a hitelszervezetben, a termelés túlzott felfutása, egyes termékek hirtelen drágulása, a pénztelenség a gazdaságban, mely csődsorozatot indít be és válságot okozhat a pénz belső érték hullámzása is. Dominóhatást indíthatnak el túlértékelt ingatlanok, biztosító és tőzsdei cégek, mint az történt 2008-ban. Pánikot okozhat világszerte egy termék árának változása vagy a termék visszatartása, miként azt láthattuk 1973-ban és 1979-ben az olajválságok során. A különböző válságok végigkísérték az emberiség történetét, azonban gazdasági világválságokról csak a XIX. századtól beszélhetünk, mivel ekkor alakult ki a sokszereplős valódi világ gazdaság. Elmondhatjuk, hogy az okok hosszabb időn keresztül lappanganak, többé-kevésbé láthatóan-érezhetően, s az alapzat esetleges többévi aláásása után döntik romba a gazdaság építményét, néha dominószerűen borítva, több iparágat vagy több országot.

A válság lényegét már Ricardo felismerte. Szerinte az élelmiszerek előállítására alkalmazkodik egy szabály alapján az aktuális szükség mértékéhez. Ezzel szemben azonban az ipar esetében már nemcsak a fizetőképesség kereslet, hanem az ízlés és nagyon sokszor az előállító és a megcélzott személy is irányadó a termelendő javak mennyiségére nézve. Emellett a háborúk, a védvámok és a nemzetgazdasági intézkedések is jelentős befolyást gyakorolhatnak a válság valamely országban való megjelenésére. Ricardo emellett azt is kiemelte, hogy a megrázkódtatások súlyosabbak ott, ahol a gazdaság tőkében gazdagabb, tehát a válság megjelenése bizonyos gazdasági és pénzügyi haladottságról árulkodik.¹

A pénzválság csak fejlett államban tud megmutatkozni, ott azonban óhatatlanul időről időre megjelenik.²

És mivel küzd az állam? Lónyay szavaival: „Minden államra nézve, mely fennállani kíván, a legfontosabb feladat: az államháztartást biztos alapra helyezni és rajta változatlanul fenntartani, ez más szóval: a rendezett pénzügy.”³

Meglátásom szerint a rendezett pénzügyek létrehozásában, a monetáris stabilitásban jelentős szerepük van a bankoknak, szerepük azonban sajnos a pénzügyi válságok kirobbanásában sem elhanyagolható és esetenként ezeknek a pénzügyi viharoknak maguk is áldozatul esnek, vagy legalábbis nagyon megtépázva kerülnek ki belőlük.

Posztulátumnak veszem azt, hogy a modern gazdaságokban a bankok léte szükségszerű és a gazdaság egészére összességében megtermékenyítő hatással vannak a tőke befektetése által.

A kisebb-nagyobb válságok hosszú sorából az 1873-ast és az 1929–35-öst fogom elemezni, hazánk bankjai tekintetében, párhuzamosan leírva a két krachot. Írásom témájául azért választottam e két recessziót, mert az 1873-as volt, mely hazánkat először érintette, mint a hazai tőkés gazdaság válsága, az 1929–35-ös pedig hatásában a legjelentősebb volt minden gazdasági krízis közül, hiszen hosszabb távon politikai struktúrákat is megváltoztatott Európában és totális rendszerek jöttek létre.

Bemutatom a krachokat megelőző néhány év vonatkozó gazdasági eseményeit, kitérek a válságok kitörésére, okaira és a hazai pénzügyezetekre gyakorolt hatásukra. Szót ejtek a válságkezelés kérdéséről, összegzem, hazánk pénzügyi szereplői mennyit s miben változtak a két súlyos recesszió hatására.

Dolgozatom célja a két el nem kerülhető pénzügyi krízis árnyalt bemutatása a magyar pénzügyi szektorra gyakorolt hatása által, illeszkedve a nemzetközi trendekhez, melyek döntő ráhatással voltak a hazai eseményekre.

2. Nemzetközi kitekintés, likviditás, gazdasági helyzet a válságok előtt

2.1. Konjunktúra a kiegyezéstől kezdődően

A korszak nagy jelentőségű kérdése a közgazdaság szempontjából a valutakérdés volt a tárgyalt időszakban. A kérdésnek mindössze két összetevője volt, az egyik az arany, a másik az ezüst.⁴ Korszakunkban az említett két nemesfém egymáshoz való értékviszonya jelentősen megváltozott. Az ezüst ára az aranyhoz viszonyítva folyamatosan és jelentősen romlott. Emiatt sok ország igyekezett az aranyra áttérni s az ezüstöt minél inkább demonetizálni, hogy ily módon stabilizálják pénzüik fundamentumát. A mi vizsgálatunk szempontjából legjelentősebb állam Németország, mely szintén áttért az aranyalapra, s ennek folyományaként nagy mennyiségű ezüstöt dobott piacra. A német pénzreformot a franciákra legyőzésük után kivetett óriási összegű hadisarc tette lehetővé. A francia milliárdok által is ösztönzött Németország alapításokba kezdett. A francia–német háború következményei az Osztrák–Magyar Monarchiában is éreztették hatásukat és ezzel összefüggésben a Lajta mindkét oldalán számos üzleti alapítás történt és szép lassan megjelent, majd fokozatosan egyre nagyobb teret nyert, főként Bécsben és Ausztriában a pénzügyezetek létrehozása. A francia és német árukereslet nagyobb tevő-

kenysége így arra ösztönözte Angliát, hogy saját tőkéjét s a nála elhelyezett óriási összegeket is mozgásba hozza. Megjelentek a profi alapítók.

Az időszak másik kulcsszava a vasút volt, a vasútépítés fokozatosan a világ mániájává vált, főként 1868-tól. Sorra épültek az új és új vonalak nemcsak nálunk Európában, hanem az Amerikai Egyesült Államokban, Latin-Amerikában és Oroszország távoli vidékein is.

Az 1860-as évek vége és a '70-es évek eleje tehát lázas tevékenységgel telt szinte mindenhol a civilizált világban. A kemény munka mellett azonban megjelent az üzérkedés, ezáltal a vállalkozási szellem egy része tőzsdejátékká vált. Ahogyan emelkedett az értékpapírok ára, úgy emelkedett az árucikkek ára, s ezzel párhuzamosan növekedtek a munkabérek, a földjáradékok és a nyereségek, túl magasra. A gazdasági haladást jelentősen eltúlozták, a felduzzasztott árak miatt a kereskedés jóval nagyobbnak látszott a tényleges volumennél s emellett indokolatlan tevékenységek indultak be.

Miközben a fentebb vázolt folyamatok zajlottak a világban, hazánkban is peregtek az események. 1867 többek közt anyagi téren is tűzött ki feladatokat nemzetünk elé. A cél a szerencsésebb körülmények közt élt nemzetek utolérése volt, nekünk is vagyonossá és művelté kellett válnunk. Évszázados mulasztásokat kellett pótolnunk, ezt azonban sokszor tervszerűtlenül, kapkodva tettük, előfordult, hogy gazdasági téren a vállalkozásokkal kapcsolatban hibázott a törvényhozás és a kormányzat s a hibáknak következményei lettek. Emellett kétségtelen, hogy a kiegyezés egybeesvén a jelentős nemzetközi fellendüléssel nagy ívű konjunktúrát hozott.⁵ Az ipari és mezőgazdasági gépek szaporodtak, a falvakban és a városokban az építkezések lendületet vettek és meghatványozódott az élvezeti cikkek fogyasztása.⁶ Az időszakban, azaz 1867–1873 között a gazdaság különböző ágazataiba fektetett összegek:

- Közlekedés: 1 milliárd,
- Mezőgazdaság: 500 millió,
- Ipar: 240 millió,
- Egyéb építés: 140 millió.

Látható, hogy a beruházások jelentős hányadát az infrastruktúra fejlesztésére fordították.⁷ A legfontosabb itt is a vasút volt, míg hazánkban 1867-ben 320 mérföldnyi vasúti pálya volt, addig ez a hossz 1873-ban már 836 mérföldet tett ki.⁸ A kormányt, az országgyűlést, a vállalkozókat, és a közönséget elkapta a vasútépítési mámor.⁹

2.2. Az 1920-as évek, az első világháború után a nagy gazdasági világválság előtt

Az első világháború pusztítása nemcsak fizikai rombolásban nyilvánult meg, hanem a megszokott és normálisnak tekintett gazdasági kapcsolatok felbomlásában és összezavarásában is. Ez a két világháború közötti időszakban is számos probléma forrása volt.¹⁰ A háború felborította a világ gazdaságának egyensúlyát is. Az óriási hadikiadások az Egyesült Államok kivételével arra kényszerítették a hadviselő országokat, hogy mondjanak le az aranystandardról, amely a háborút megelőző időszakban legalább valamennyire stabilizálta az árakat s szinten tartotta mozgásukat. A háború utáni Párizs környéki békerendszer nem megoldotta a fegyveres konfliktus okozta súlyos gazdasági problémákat, hanem újabakkal tetézte azokat. Magyarország a régi terület 32,7%-át és a régi népesség 41,6%-át kapta örökül.¹¹ Hosszú távú negatív hatás volt, hogy az ország feldarabolása miatt nagy aránytalanságok jöttek létre, bizonyos iparágakban nyersanyaghiány jelentkezett hazánkban, míg más gazdasági ágazatokban kihasználatlan kapacitások alakultak ki. Míg 1918 előtt a magyar gazdaság integer része volt a Dualista Monarchia gazdaságának, addig a trianoni szerződés után villámgyorsan, történeti szempontból nézve egy szemvillanásnyi idő alatt egy stabil, belső és megfelelően védett piacról kényszerűen kilépett a világpiacra, ahol világpiaci árak mellett mindenhol devizával kellett fizetni, és ha külkereskedelmet akart folytatni bizony vámakadályokba ütközött.

Az ország gazdasági létfeltételei jelentősen átalakultak és Magyarország egy teljesen új gazdasági egységgé volt kénytelen válni miután kiszakadt abból a közegből, mely védettséget és önellátást biztosított előtte hosszú időn keresztül.¹²

Új helyzetet teremtett a saját pénz is, melyben szintén megszűnt a korábbi egység.

A bécsi tőkecsoportok, melyek sokáig meghatározóak voltak, elvesztették korábbi erejüket és emellett Ausztria maga is adós orszaggá vált. Átmenetileg Németország is kiesett a Magyarországot finanszírozó tőkésállamok közül. Összességében tehát a bejáratott, hagyományos külső források elapadtak. Az elszabaduló inflációt is csak hosszú idő múltán 1924 júniusában sikerült megfékezni. A termelés színvonala is sokáig igen alacsony szinten maradt, majd lassan emelkedni kezdett. Magyarország már nem volt az, ami korábban.

3. Bankkonjunktúra 1867 után és 1924 után

3.1. Bankkonjunktúra 1867 után

Hazánkban a bankszektor kialakulása sajátos utat járt be, amely illeszkedett Közép-Európa fejlődési vonalába. A kontinens egyéb részein ez másként alakult, Angliában az ipari forradalom megelőzte a modern bankrendszer kialakulását, a nyugati országokban pedig ezek a folyamatok párhuzamosan játszódtak le, a mi térségünkben azonban a bankszektor fejlődése – a vasútépítéssel együtt, párhuzamosan – egyengette az ipari forradalom útját.

A XIX. század második felében hazánkban a bankrendszer és a modern infrastruktúra kiépítése került a fejlődés középpontjába. Magyarországon a pénzügyi szolgáltatást nyújtó intézetek két fő típusa a takarékpénztár és a bank volt. A vidékre inkább előbbi volt jellemző. A takarékpénztár elsősorban a helyi lakosság takarékoságában játszott szerepet, fő feladata a betétgyűjtés, a bejövő források szélesítése volt. Végeztek hitelnyújtást is, de lényegesen kisebb volumennel, mint a másik hazai pénzintézeti típus. A bankok, melyek inkább a nagy városokra voltak jellemzőek, univerzális hitelintézetként funkcionáltak. Szakosított pénzintézetekként, tartós befektetésekkel foglalkoztak az ügyfélkör korlátozása nélkül. Tevékenységi körük rendkívül széles volt, a betételfogadás és a hitelnyújtás mellett foglalkoztak, zálogházi tevékenységgel, csekkek kibocsátásával, értéktárgyak tárolásával, kezességvállalással, váltóleszámlítással, devizaügyletekkel is. Esetenként óriási összegekkel szálltak be iparvállalatok finanszírozásába. Az országban 1848-ig összesen harminchat pénzintézet létesült, a modern hitelszervezet csak csírájában volt meg, mindössze a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1836-tól s a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841-től működött valódi bankként, a többi valójában takarékpénztárként funkcionált. A forradalom leverésével a hitelszervezet fejlődése is megtorpant és csak az 1850-es évek stagnálása után következett be egy kis fellendülés. A pénzintézetek száma 1866-ra már nyolcvanra szaporodott, ezek szintén nagyrészt takarékpénztárak voltak, de sok közülük már részvénytársasági formában működött. A kamatlábat kormányintézkedéssel korlátozták, 5%-nál magasabb kamat szedése tilos volt.

A magyar hitelrendszerben a kiegyezés után ugrásszerű fejlődés következett be, nagyarányú felfutás bontakozott ki.¹³ A kiegyezést követő években pénzintézetek egész sora jött létre, köztük sok kisebb bank külföldi és belföldi tőke segítségével, valamint takarékpénztárak melyek, a belső tőkefelhalmozódást használták ki.

Megindult a külföldi, főként osztrák tőke nagyarányú beáramlása. Az osztrák Rothschildok a bécsi Creditanstalt-tal, valamint a magyar nagy-

birtok és nagytőke reprezentánsaival életre hívták a hazai gazdasági élet hosszú időn át meghatározó szereplőjét, a Magyar Általános Hitelbankot. Angol és osztrák tőkések a bécsi Angol–Osztrák Bank és magyar tőkések segítségével az Angol–Magyar Bankot, a frankfurti-párizsi Erlanger-bankház a bécsi Franco–Osztrák Bankkal pedig a Franco–Magyar Bankot alapították meg. Szintén az Erlanger-bankház hozta létre 1871-ben a Magyar Általános Földhitel Rt.-t, majd '72-ben a Magyar Általános Municipális Hitelintézetet. Ez az öt bank hatalmas részvénytőkével rendelkezett, a magyarországi hitelintézetek közt valóságos óriások voltak. Összesített tőkeerejük megközelítette a 280 milliót, ezzel az összes magyarországi pénzintézet tőkeerejének több mint a felét képviselték. A nagybankok egymás után létesítették a kisebb bankokat és takarékpénztárakat, az Angol–Magyar Bank például tizenöt vidéki intézetet. Ezek a nagybankok a korszak francia alapításai nyomán elterjedt credit-mobilier típusú bankok voltak, mivel ilyen volt a bécsi Creditanstalt is, ezt a típust ültették át a hazai gyakorlatba. Az alapítások főként a fővárosban olyan mértéket öltöttek, hogy az ott lakók azt mondogatták: „Nemsokára Pest nemcsak minden városrészének és utcájának, hanem minden nagyobb házának is saját takarékpénztára lesz.” Mint eső után a gomba, úgy szaporodtak Magyarországon a bankok és a takarékpénztárak, számuk 1873-ra már 429-re emelkedett, miközben tőkeállományuk is folyamatosan küszöb fölé, megháromszorozódott, 169 millióról 531 millióra ugrott.

1. táblázat: A takarékpénztárak száma és tőkeerejük Magyarországon 1864 és 1872 között

Table 1.: The number and the capital strength of the savings bank in Hungary between 1864 and 1872

1864	32 takarékpénztár	42 millió betéttel
1870	136 takarékpénztár	117 millió betéttel
1871	153 takarékpénztár	143 millió betéttel
1872	305 takarékpénztár	166 millió betéttel

Forrás: Halász Imre (1874): Pénzügyeink hanyatlásának okai. Nemzetgazdasági Szemle, 246. old.

A pénzintézetek üzleti tevékenységében időszakunkban mindvégig meghatározó szerepet játszott a hazai mezőgazdaság hitelezése. A mezőgazdasági ágazatnak kiadott hitelek jelentős hányada jelzáloghitel volt s ezek a bankok tőkeállományának 50–60%-át tették ki többnyire. Elmondható, hogy az akkoriban kiépült bankrendszer erősen agrárcentrikus volt.

Megjelent 1867 és 1873 között egy jelentős belső tőkefelhalmozás is, melyet egy milliárdra becsülhetünk, ehhez adódott hozzá még a külföldi tőkebehozatal, mely kereken másfél milliárdra volt tehető.¹⁴

Hazánkban a tőzsde is létrejött, bár az is később, mint Nyugaton, 1864-ben nyílt meg, de alapszabályát csak 1865-ben hagyták jóvá s ezt még tovább módosították 1869-ben.¹⁵ A pesti tőzsde később igen forgalmassá vált, a tőzsdei élet zárás után délután előbb a tőzsde lépcsőin, majd még éjjel is tovább folyt, kicsivel arrébb a Japán Kávéház asztalainál.¹⁶

Összességében elmondhatjuk, hogy 1867-től fejlődött az ország gazdasági ereje. Ez a gyors emelkedés még 1873-ban is tartott, egy ideig.¹⁷

3.2. A hazai bankok 1924 után

Az első világháború és az azt követő nehéz időszak minden szempontból megtépázták Magyarországot, ez alól a pénzügyi szektor sem volt kivétel. Nagyon sokat ártott a kommün időszaka, mikor még tőzsde sem volt, s a Szabadság-tér lépcsőin kötötték az üzleteket.¹⁸ Lassan ismét elindult a bankkonjunktúra, de ennek alapja már egy nagy átértékelési folyamat volt.¹⁹ A pénzintézetek minden további fejlődését meghatározta két tényező, a leszűkült működési terület és a megcsappant tőkeállomány. Trianon után bankszektorunk lehetőségei összezsugorodtak. A hazai pénzintézeti hálózat magas fejlettségi szintű volt, de az új körülményekhez alkalmazkodva kényszerűen megváltozott. Az első világháborút követő évtizedben a magyar pénzintézetek hitelezési tevékenysége és tőkeállománya sajnos a századelő aktivitásától folyamatosan elmaradt.

A bankok közül a legnagyobbak szüntelenül és egyre erősebben terjesztették ki befolyásukat a korábban önálló kisebb hitelintézetekre, a vidéki pénzpiac nagy részét érdekkörükbe vonták. A legnagyobb nyolc fővárosi bank százötven másik pénzintézetet tartott az érdekeltségében. Ezek a nagybankok tőkeerő szempontjából is dominánsak voltak, a teljes hazai tőke 72%-át uralták. A legnagyobbak közül is kiemelkedett két pénzpiaci szereplő, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Magyar Általános Hitelbank, ketten a trianoni Magyarország összes hitelintézeti tőkéjének egyharmadát birtokolták.²⁰ A nagy pénzintézetek nemcsak a kisebb bankokat kebelezték be, hanem igyekeztek érdekkörükbe vonni a gazdasági élet egyéb jelentős tényezőit is. A koncentráció eredményeként a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank már nyolcvanhárom fontos iparvállalatot ellenőrzött a '30-as évekre. Nem maradt le mögötte a Magyar Általános Hitelbank sem, mely ugyanebben az időszakban százegy jelentős iparvállalatot vont érdekkörébe. Könnyen kiszámolható, hogy a két óriás majdnem kettőszáz iparvállalatot tartott fennhatósága alatt. Emellett tőkeerejük is kiemelkedő volt, 450 millió pengő tőkéjükkel a hazai gyáripár 50%-át ellenőrizték.

A korszakban a magyar pénzintézetek száma folyamatosan csökkent. A stabilizáció után Magyarországon, 1924 végén 2168 pénzintézet mű-

ködött, ez a szám egyre kisebb és kisebb lett az évek során. A csökkenés fő oka a már fentebb említett összeolvadásokon kívül sok hitelintézet felszámolása volt. Mindezek következtében a hazai pénzüzetek száma 1938-ra 1425-re csökkent, ami összességében bizonyos racionalizálódást jelentett. Számuk alkalmazkodott a lecsökkent ország területéhez és a lecsökkent tőke mennyiséghez.

2. táblázat: A hitelintézetek és részvénytársasági intézetek számának csökkenése
Table 2.: The decrease of the number of the credit institutions and the joint stock companies

	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Hitelintézetek száma:	1941	1844	1801	1776	1744	1715
Részvénytársasági intézetek:	593	557	547	486	475	454

Forrás: Dr. Schlett András (2015): A devizahitelezés történeti előképe, Magyarország külső eladósodása az 1920-as években in: A Devizahitelezés Nagy Kézikönyve (Lentner Csaba szerk.) Nemzeti Közszoigálati és Tankönyvkiadó. Budapest. 83. old.

A megváltozott környezetben bankjaink erőteljesebben foglalkoztak a mezőgazdaság hitelügyeinek kielégítésével. Ez volt az úgynevezett zöldhitel, ami egyéves hitelre korlátozódott. Ennyire rövid lejáratú hitelre természetesen nem lehetett alapozni s ez nem tette lehetővé a mezőgazdaságban a komoly technikai fejlesztéseket. A hazai eszközállomány fejlődését erősen gátolta a tőkehiány s az, hogy a pénzüzetek sokszor elzárkóztak a jelzálogkölcsönök folyósítása elől. Az 1920-as évek első felében a jelzálogkölcsön még hozzájárult a gazdasági fejlődéshez, 1925–29 közt évente átlagosan 132,4 millió pengő jelzálogkölcsönt jegyeztek be, utána azonban ez megváltozott.

A bankok tevékenységének kényszerű visszaesését okozta az is, hogy míg a XIX. század végén és a XX. század elején a térségben a korabeli világátlagot meghaladó gyorsaságú gazdasági növekedés egyik központi tényezője volt az infrastruktúra fejlesztése, azon belül is főként a vasúté, ez a trianoni béke után tulajdonképpen szükségtelenné vált, az ez irányú befektetések visszaestek.

Az első világháborút követő időszak gazdasági folyamatainak szemléltetésére nagyon alkalmas a nemzeti jövedelem alakulása, mely a háború utáni évtizedben 1929-ben volt a legmagasabb, de ez is csak 10%-kal volt magasabb az 1913-asnál, s ez zuhant 1933-ra 55%-ára.

A problémák orvoslására hazánk hosszas tárgyalások után 250 millió aranypengő kölcsönt kapott 1924-ben. Ez volt az úgynevezett népszövetségi kölcsön.²¹ A népszövetségi kölcsön magas kamata azt eredm-

nyezte, hogy a hazai kamatszínvonal és a további külföldi kölcsönök ára emelkedni kezdett. Ezáltal pénzszűke alakult ki, amely a gazdaság egészére kihatott és egyébként életképes vállalkozások is veszélyes helyzetbe kerültek. Kölcsönfelvételnél elsőrendű adósok is 10% körüli kamatszinttel számolhattak, de nem volt ritkaság a 17–20%-os kamat sem.

Egymásra talált két jelenség ugyanakkor, a belföldi tőkeínség és a külföldi tőkebőség. Magánhitelek áradata indult el. A hazai tőkeszegény pénzintézetek igénybe vették a külföldi banktőkét s Magyarországon belül kiközvetítették. A külföldi tőke beözönlése nagy hitelkonjunktúra kialakulását eredményezte. Az 1920-as évek végére azonban ez a folyamat eladósodást eredményezett. Az egyre nagyobb hitelösszegek növekvő törlesztési kötelezettsége egyre súlyosabb pénzügyi tehertétellé vált. A magyar gazdaság teljesítőképessége pedig szép lassan háttérbe szorult.

4. A válságok kitörése, jellegzetességeik, okuk és a spekuláció

4.1. Az 1873-as gazdasági válság Magyarországon

A válság kirobbanásának évében eleinte Európában nyugalom honolt. Párizs nem sokkal volt a kommün után, Franciaország egy része még német megszállás alatt állt és így a franciák szegénnyé váltak a háború miatt.²² A már említett alapításokból így a franciák kimaradtak, a többi magasabb anyagi nívón álló, gazdagabb nemzet azonban folyamatosan részt vett benne.²³ Mindenki szeretett volna meggazdagodni. Kisebb repedések a „gründolás” építményén már 1872-ben megjelentek, a bécsi tőzsde akkor egy kicsit rogyadozott s feltűnt, hogy hová vezethet a tőzsedejáték és az alapítási mánia, de abban reménykedtek, hogy Németország nagy tőkéket fog az osztrák-magyar üzérkedés rendelkezésére bocsátani, majd mikor ez nem történt meg, azt remélték, hogy a hamarosan sorra kerülő világkiállítás fog hatalmas tőkét Bécsbe vonzani.

Mindeközben Magyarországon folytatódott az alapítások kora. Újabb és újabb részvényekre alapított vállalatok és intézmények jöttek létre, melyek nagy része kezdettől nem volt életképes, mivel nem nyugodtak biztos alapokon. Sokat csak az „agiotage”²⁴ miatt hoztak létre, mások csak könnyelműek voltak.²⁵

A „nagy krach” 1873. május 9-én tört ki a bécsi tőzsdén. A kapitalista gazdasági berendezkedés addigi történetének legmélyebb válsága alakult ki. Kártyavárként omlott össze a szédelgésre alapított vállalatok, legfőképpen bankok egész sora és szerencsétlen módon maga alá temetett számtalan egyébként működő és életképes vállalkozást is. Ez hamarosan Magyarországra is áterjedt. Budapesten, valamint vidéken közvetlenül

a tőzsdekrach után huszonhat bank és takarékpénztár került csődbe vagy kezdte meg a felszámolását. Ezzel párhuzamosan fellépett egy súlyos hitelválság is, amelyen nem segített a bankjegykibocsátás sem. Az elkövetkező években a pusztulás folytatódott és mindösszesen hetvennégy pénzügyintézet szűnt meg a válság következtében, ezek közt a Francia–Magyar Bank és az Angol–Magyar Bank testvér vállalataikkal együtt. A válság okozta veszteségek miatt megingott a kiegyezést követő években rohamosan a hazai hitelszervezetekbe nyomuló külföldi tőke. A külföldi tőke visszavonult a magyar piacról és egy időre tulajdonképpen megszűntette a magyarországi tevékenységét. A magyar pénzügyintézetek öt óriása közül egyedül a Magyar Általános Hitelbank vészelt át a krízist, azaz csupán a legerősebb külföldi tőkeérdekeltség, a Rothschild-csoport volt képes megtartani a magyarországi előretolt állását.²⁶

Május 13-án az osztrák pénzügyminiszter megpróbálta megakadályozni, hogy a válság a kereskedelemre és az iparra is áterjedjen, kérésére a bankaktát felfüggesztették, így próbálván az ércfedezetet menteni.²⁷

Nagy- és kisbirtokosok, nagy- és kistőkések egymással versenyeztek a „gründolás” idején és a tőzsdei spekulációkban, amellyel igyekeztek felhajtani a részvények árát.²⁸ Ez egy csapásra véget ért. Az 1873-as válság a szükséges tőkével nem rendelkező vagy azt nem jól felhasználó bankok közt hatalmas irtást végzett. A jelentősebb pénzügyintézetek közül talpon maradt a már említett Magyar Általános Hitelbankon kívül a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, az Első Magyar Iparbank, a Magyar Jelzálogbank és a Magyar Leszámlító & Pénzváltó Bank.²⁹

Annak ellenére, hogy az 1873-as krízis rombolásai óriásinak tűntek, azok nagy része csak képzeletbeli értékeket tett tönkre, ugyanis habból és buborékból már akkor sem lehetett épületeket emelni. A Schönberg-féle tőzsdealap szerint 1872 és ’73 decembere közt 55 316 422 Ft volt a különbség az árfolyamoknál a fővárosban lévő hazai intézetek részvényei között.³⁰ Ha ezt a nagy százalékban csak spekulációs veszteséget átszámoljuk mai értékre, hatalmas összeget kapunk. A korban egy országgyűlési képviselő hozzávetőlegesen havonta százkilencen forintot keresett. Egy mai képviselő – szintén forintban – 989 000-et keres. E két számból levezetve a fenti tőzsdealap által írt veszteség mintegy 288 000 000 000 forint volt mai értéken. Egy év alatt és csak Budapesten.

A túlzérkedés összeomlása után a fizetési és fogyasztási képesség lehangyatlott, az árak csökkentek, ez a romboló folyamat legalább 1875-ig tartott. A kamatláb esett, a tőkések jövedelme csökkent.³¹ Az emberek rákényszerültek a takarékosagra. A földjáradék, a vállalkozói nyereség

és a munkabér szintén lejjebb szállt. Az ennyire összeszűkült bevételek és az ebből fakadó gyenge költekezés kihatott a beruházásokra, melyek szintén visszaestek és így a bankokra néhány nehéz év várt.

A külföldi tőkések nagyobb arányban újra 1879-ben jelentek meg, az osztrák és a francia nagytőke együtt tette meg az első lépéseket, létrehozták a Magyar Országos Bankot, egy jelentős új alapítást.³² Két korábbi kisbankot pedig feltőkésítettek az osztrák és francia beruházók, így az addig félmillió, illetve másfél millió forint alaptőkével működő Magyar Leszámlító & Pénzváltó Bank és a Magyar Jelzálogbank is jelentős tényezővé vált. Egy másik osztrák–francia csoport a nagy múltú Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alaptőkéjét emelte kétszeresére, így az 1880-as évekre már ismét öt külföldi érdekeltségű nagybank működött az országban. (Az itt említett négy nagy pénzintézet mellett az ötödik a Rothschild-csoporthoz tartozó Magyar Általános Hitelbank volt.) A felhalmozódó tőkének ismét jelentős részét kezdték befektetni az újabb alapításokba és takarékpénztárak, népbankok és vidéki bankházak egész sora alakult. A piac ismét élt, a recesszió után 1879-ben indult el új lendülettel az üzlet.³³

A válság kirobbanását több okra vezethetjük vissza és ezek közül csak egy volt a már említett spekuláció. Közrejátszott a hazai eseményekben az is, hogy az 1853-as jobbágy felszabadítás komoly anyagi terhet rótt az államra, mivel a nemeseket kárpótolni kellett az így elveszett föld és ingyen munkaerő után, ami hosszú évekre elhúzódó folyamattá vált.³⁴ Ez az anyagi kompenzáció hatalmas összeggel terhelte meg az államkasszát még az 1870-es évek első felében is. Ehhez járult az 1873-as súlyos kolerajárvány és az az évi rossz termés. Amennyiben az egyes okok súlyát hazánk vonatkozásában sorrendbe akarjuk tenni, akkor józan emberi megfontolás alapján a legsúlyosabb a kolera volt, mely 1872 májusában jelent meg Máramarosban és következő év szeptemberéig országszerte szedte áldozatait. A második legsúlyosabb ok a rossz termés volt, mely főként a búzatermelést érintette. A búza rossz termése, mivel monokultúrája a hetvenes években egyértelműen meghatározó volt a szántóföldi terményszerkezetben szinte az egész országban ellátási nehézségeket okozott. Kisebb jelentőségű tényező volt a jobbágyfelszabadítás hosszú távú hatása, mely az államháztartás egyensúlyának megbomlását okozta. E három nagyobb válságok együttes negatív hatása is óriási lett volna, de végül a negyedik, az emberéletben, éhezésben és az állam egyensúlyának megbontásában legkisebb jelentőségű, a tőzsdekrach adta meg a kegyelemdőfést a magyar gazdaságnak és benne a bankszektornak, s mindezek a tényezők együttesen alakították ki az 1873-as válságot.

4.2. Az 1929–35-ös gazdasági válság Magyarországon

Az 1929-ben kezdődő, majd hosszan elhúzódó recessziót szokták „nagy gazdasági világválság”-nak is nevezni, mert valóban nagy volt, tulajdonképpen az egész civilizált világot érintette, azonban nem minden eleme jelent meg azonnal. A túltermelési válság már 1929-ben megjelent, más szektorra, például a pénzügyi szolgáltatások ágazatára csak később, 1931-ben terjedt át, akkor azonban hatalmas erővel rázta meg a bankokat.

A pénzügyi válság mélypontja nálunk is 1931 nyara után következett be, amikor Magyarországot elérte a pénzügyi és hitelszervezet nemzetközi összeomlása. Az adós országok, köztük Magyarország, rendkívül gyorsan, hónapok alatt veszítették el deviza- és aranytartalékjaikat. Az osztrák és német bankok helyzete megrendült, ennek hazai kihatása is volt, mivel összeomlott a Magyarországon erősen érdekelt Creditanstalt-Bankverein, s ez a hazai bankokat, mindenekelőtt a Creditanstalt-Bankverein-nel szoros üzleti viszonyt ápoló Magyar Általános Hitelbankot katasztrofális helyzetbe sodorta.³⁵ Az Oesterreichische Creditanstalt-Wiener Bankverein magyar beágyazódottságát jól mutatja, hogy a kor hazai bankfelügyeleti csúcsszerve, a Pénzügyi Központ az ő kezességüket használta sok éven keresztül adó- és vámilleték biztosítására. Az együttműködés stabil voltára utalt, hogy a kezesség 1926-ban még csak 1,6 millió pengő volt, később azonban emelkedni kezdett, 1928-ban két millió pengőre, majd néhány év után hárommillió aranypengőig növekedett.³⁶

A sok és folyamatos csőd miatt a külföldi hitelezők felmondták az összes lehető hitelt. A Magyar Nemzeti Bank május elseje és július tizenharmadika közt mintegy kettőszáz millió pengő, hozzávetőlegesen negyven millió amerikai dollár értékű devizát és aranyat fizetett ki. Ez meghaladta a Magyar Nemzeti Bank teljes deviza- és érckészletét, s csak azon az úton volt lehetséges, hogy a Nemzetközi Fizetések Bankjához és a vezető európai jegybankokhoz fordultak gyorssegélyért s ötmillió font értékű kincstárjegyet bocsátottak ki. Hazánk arany- és devizakészletei kimerültek, 40%-ról 28%-ra csökkent a pengő aranyfedezete. Mivel mindenki egyszerre akarta kivenni a pénzét, a hazai betéttulajdonosok és a külföldi hitelezők egyaránt, az egyidőben jelentkező kifizetési igény a magyar bankrendszer teljes összeomlásával fenyegetett.³⁷

A bankokba vetett bizalom megrendült, a legmagasabb szinteket is elérte az összeomlás veszélye. A Magyar Általános Hitelbank, mely az állammal és intézményeivel is szoros kapcsolatban állt tőgazdaságok, útépitések valamint a MÁV által és a törvényhatóságoknak, Budapestnek,

Szegednek, Pécsnek, Debrecennek is hitelezett, tehát szinte az állam bankja volt, végül elkerülte a bukást.³⁸ Az összeomlást elkerülték, de a Magyar Általános Hitelbank s vele a bécsi Rothschildok jó hírneve erős csorbát szenvedett, s a Rothschildokhoz tartozás, mely hosszú évtizedeken át pozitívumnak számított, innentől arra szolgáltatott alapot, hogy a velük együttműködő Magyar Általános Hitelbankkal szemben bizalmatlanságot keltsen.³⁹ Pletykák jelentek meg, Pesten elterjedt, hogy a Hitelbanknál eszközölt külföldi hitelfelmondások okán elkerülhetetlenné vált devizaigénylések juttatták a Magyar Nemzeti Bankot rendkívül súlyos helyzetbe.

A gazdasági válság és a nyomában járó pénzügyi válság lenyomata az üzleti forgalomban 1931-től egyértelműen megjelent. A takarékbetétek, a folyószámla betétek, a váltótárca állomány és a mérleg fő összege mindenhol erősen lecsökkent. A legmagasabb 1930-as mérlegfőösszeg 1933-ra kettőszázhuszonöt millió pengővel csökkent. Ezt az összeget valorizálva szintén rémisztő számot kapunk. A harmincas évek közepén egy budapesti fémipari szakmunkás havi mintegy kettőszáz pengőt vihetett haza. Ma ugyanez az ember kb. háromezer forintot keres. Így kiszámolható, hogy a három év alatti mérlegfőösszeg csökkenés 337 500 000 000 forint volt mai áron. Elmondhatjuk, hogy a hazai pénzintézetek a '30-as évekbeli pénzforgalmukat majd csak egy évtized múltán érték el, illetve lépték túl, hozzávetőlegesen 1940–41-ben.⁴⁰

Az 1929–35-ös gazdasági világválság alapjaiban rengette meg az egész magyar gazdaságot és nem csak egy konjunkturális időszak végét jelentette, hanem annál sokkal mélyebb, fontosabb változások következtek be a '30-as években.

5. Válságkezelés, állami beavatkozás, mentőövek

5.1. Kísérletek a bankfelügyelés megszervezésére az 1873-as válság után

Az alkotmány helyreállítása után számos, az üzleti életet szabályozó törvény született, melyek előkészítésében az 1870-es jogászgyűlés és 1871-től a kereskedelmi kamara is tevékenyen részt vett. A válság utáni legfontosabb szabályozások a német mintára elkészült kereskedelmi törvény 1875-ben, a váltótörvény 1876-ban és a csődtörvény 1881-ben voltak.⁴¹

Mivel a magyar pénzügyi rendszer sajátosan épült ki s ennek következtében időben megelőzte a bankok létrejöttét számos más intézmény, például takarékpénztárak és biztosító társaságok kialakulása, emiatt természetesen a pénzintézetek felügyelésének szükségessége is időben kicsit később jelentkezett és az integrált felügyelés gondolata eleinte még

csak nem is került szóba.⁴² Kezdetben a pénzügyi intézményekkel kapcsolatos ellenőrzések alapvetően a felügyelőbizottság feladatkörébe tartoztak. Ennek működése sokszor nem volt kielégítő, csak amolyan „pictus masculus”-ként annyi volt a feladata, hogy mindent jóváhagyjon, az üzletmenetet érdemben nem vizsgálta, kizárólag a vonatkozó törvények és a saját alapszabály formai és alaki betartásával foglalkozott. A korszak bankemberei inkább a saját belső ellenőrzésükön alapuló felügyeletet látták fontosnak. A felügyelet gyakorlati megvalósítása még sokáig nem valósult meg, pedig 1876-ban Széll Kálmán, akkori pénzügyminiszter is hangsúlyozta a bankok felügyelésének és szabályozásának szükségességét. Az intézményesített felügyelet kialakítására remek alkalom lett volna az 1873-as krízis, azonban ez nem következett be, aminek az lehetett az oka, hogy a hitelintézetek számának a válság következtében beálló csökkenése vélhetően nem érintette nagyon érzékenyen a felügyelés megszervezését javasló szakmabeli szereplők egy jelentős részét, akik véleménye szerint a szabadpiaci megközelítés gazdaság-filozófiája és a piaci automatizmusok megfelelő hatékonyságot biztosítanak a piaci működéshez és a bürokratikus koordináció a hatékonyságot már nem növelné.

Emellett voltak kezdeményezések melyek a felügyelet szükségességét és a felügyelő szerv létrehozásának fontosságát hangsúlyozták, ilyen volt az 1870-es években a Miskolci Kereskedelmi & Iparkamarához benyújtott indítvány, mely a revíziót valamely a kormánytól független, autonóm egyesület formájában javasolta megvalósítani. Ehhez hasonló szisztémát vélt megvalósíthatónak a bankok revíziójának kérdésében Lukács László, későbbi pénzügyminiszter, Trautmann Henrik egyetemi tanár, a Kereskedelmi Akadémia későbbi igazgatója és Éber Antal is.

5.2. Pénzügyi megoldási kísérletek és válságenyhítés 1929–35 között

Míg a válság pénzügyi része csak 1931-ben érte el az országot, addig a záloglevelek és tőzsdei kötvények árfolyamának védelmére tizenegy hazai hitelintézet már 1929-ben intervenciós szindikátust alapított, majd a válság terebélyesedésével, már 1931-ben, létrehozták a Magyar Invesztment Rt.-t, azzal a határozott céllal, hogy megakadályozzák az árfolyamok nagymértékű esését. Sajnos kijelölt céljukat nem tudták elérni.⁴³

A problémák halmozódása miatt a teljes fizetéseképtelenség és az államcsőd elkerülésére 1931 július 13-án három napos bankzárlatot rendeltek el.⁴⁴ Erre a lépésre a kormányt egy berlini szükségrendelet készítette, amely szerint kedden és szerdán a németországi bankokat zárva kellett tartani, valamint hét végéig az értéktőzsdék is zárva maradtak. A bankzárlattal próbálták megelőzni azt, hogy Magyarországon „alarm-hangulat” alakul-

jon ki és a német események miatt az emberek lerohanják a bankfiókokat s lenyomja a részvényárakat a pánik által generált „bessz”⁴⁵ ereje.⁴⁶ Mire a bankok kinyitottak már új rendelkezések léptek életbe, innentől a betéteknek mindössze 5%-át fizették ki, ami maximum ezer pengő lehetett. A limitet később 10%-ra emelték. Azonban ez kevés volt, valamilyen módon meg kellett akadályozni a valuta- és devizakészletek szétszóródását is, emiatt bevezették a kötött devizagazdálkodást, zárolták a deviza- és aranykészleteket, a pengő szabad átválthatóságát megszüntették, a deviza ki- és befizetéseket csak a Magyar Nemzeti Bankon keresztül engedélyezték.⁴⁷ A kötött devizagazdálkodás bevezetése nyomán azok a bankok, melyek külföldi kölcsönökkel rendelkeztek, hitelezőkkel úgynevezett „Stillhalte-egyezményeket” kötöttek, amellyel elérték, hogy kötelezettségük teljesítését részben vagy egészben szüneteltették.⁴⁸ Ugyanebben az évben létrehozták a Külföldi Hitelek Országos Bizottságát, ők a külföldi hitelezőkkel tárgyaltak.⁴⁹ A devizaadósság visszafizetésével kapcsolatos folyamatos gondokat a transzfermoratórium 1931. december 23-i bevezetésével kívánták orvosolni, amely az 1924-es népszövetségi kölcsönön kívül felfüggesztette a külföldre irányuló adósságszolgálat teljesítését. A következő év tavaszától a külföldi hitelek visszafizetését a „Stillhalte-egyezmények” szabályozták. Ezek érvényesekké váltak a tizenhét legnagyobb hazai bankra, amelyek rövid lejáratú külföldi tartozással rendelkeztek. Óriási összegről volt itt szó, mivel az intézményi, visszaleszámlázási, folyószámla és egyéb hitelek, illetve kezességek, valamint a szintén ide sorolt záloglevelek és ipari kötvények értéke 351 544 377 pengőt tett ki.

Lépések történtek emellett a mezőgazdaság részére folyósított hitelek visszafizetésének biztosítására és a kölcsönt felvevő mezőgazdászok terheinek csökkentésére, ezek azonban súlyos anyagi következményekkel jártak a bankokra nézve. A likviditási problémák orvoslására, mely a hitelintézetek egy részét érintette, a kormány a fúziót javasolta. Ekkor kezdeményezték, hogy a Hitelbank olvassza magába a „gyenge intézeteket”, majd mikor ez lezajlott egyesüljön a Kereskedelmi Bankkal. Végül ez a tervzet megmaradt az elképzelés szintjén.⁵⁰

A kamatok szinten tartására megszervezték a Hitelügyi Tanácsot és a kamatmaximum megállapítását e szerv hatáskörébe utalták. A Hitelügyi Tanács rendelkezéseit a pénzintézetek folyamatosan próbálták kijátszani, azonban a helyzet ennek ellenére fokozatosan javult. Az MNB a váltóleszámlázási kamatlábat 1932-ben többször is csökkentette, először 20%-ról 7-re, majd 6-ra, végül 4,5-re, s ez egészen 1934-ig érvényben maradt.⁵¹ Ezeknek az intézkedéseknek sok hazai tőkésvállalat és nagyüzem köszönhetette, hogy elkerülte a csődöt, a totális megsemmisülést, az összeomlást.

6. Konklúzió

Véleményem szerint mindkét válság nagyon pusztító volt, de mindkettő másként, jobban látszik az események íve, ha tekintetbe vesszük hazánk sajátos gazdasági fejlődési útját.

Az 1873-as recesszió volt a kapitalista berendezkedés első krízise Magyarországon, azonban itt nem csak modern tényezők hatottak, nem csak a pénzgazdaság kilengései okozták a gondokat, hanem a klasszikus válságtényezők is közrejátszottak, a rossz termés, a kolerajárvány.

Meglátásom szerint az 1929-ben kitört válság már kimondottan modern gazdasági krízis volt a XX. századi Magyarországon.

A bankrendszerek is eltérőek voltak a két időszakban, míg a XIX. század végi válság egy kialakulóban lévő pénzügyi rendszert talált telibe és omlasztott szinte teljesen össze, addig a XX. századi egy már kialakult struktúrát rogyasztott meg.

Jelentős különbség a két dekonjunktúra között, hogy eltérő területű, népességű és állapotú országban romboltak, mert míg a történelmi Magyarországon egy nagy területű, fejlődő gazdaságú államra csapott le a válság, addig a trianoni Magyarországot elérte recesszió egy kicsi, kivézt, magát épp összeszedni kezdő országot ért el. A nagyobb országban a bankok is jobban fejlődtek, a kis területen pedig megvolt a korábbi állammérethez alakított bankhálózat, de már nem azzal az erővel.

A két válság közül az elsőre inkább igaz a mondás: „Az üzletben nem rossz, ha valaki becsületes, könnyebb vele boldogulni, ugyanis ezen a téren kisebb a konkurencia.”⁵² Az egyéb tényezők mellett az 1873-as válság inkább volt spekulációs válság, s így elmondhatjuk, hogy a '73-as válságot jórészt a pénzintézetek okozták, míg az 1929-ben kezdődő krízis alapja inkább a túltermelés volt.

A két recesszió hazai bankokra gyakorolt hatása is jelentős. Az elsőnél a visszaesés megtisztító erővel hatott, Darwin-törvényét az élővilágból a bankvilágba átemelve egy pillanatra, azt mondhatjuk, a gyengék elhullottak, a második krach esetében inkább az állami beavatkozás felerősödését vehettük észre, mely az 1930-as évekre a magyar gazdaság többi szereplőjével együtt a pénzügyi szektort is jelentősen megváltoztatta. Itt a hasonlóság is láthatóvá vált. A két krízis tisztító hatással bírt a gazdaságra, a túlfűtött kapitalizmust visszahelyezte a normális kerékvágásba, és mindkét esetben egy erős felfelé mutató tendenciát roppantott meg. Megközelítőleg egyforma hosszúságú volt a válságokat követő talpra állás időszaka is, hozzávetőlegesen négy-öt év. A két válságról elmondhatjuk azt is, hogy széles társadalmi rétegeket érintettek. Míg a bankvezetők tőkéjüket veszítették el, addig a szegényebb rétegek jöve-

delmei jelentősen lecsökkentek és az emberek megélhetési költségei nagyon megemelkedtek.

A hazánk pénzügyi teljesítményét rontó tényezők közül érdemes megemlíteni az újra és újra jelentkező tőkehiányt, valamint a javakkal való nem megfelelő gazdálkodást. Ennek jellemző példája egy 1876-os pénzügyminisztériumi irat, amely egy törvényjavaslat az 1873. évi XXXIII. és az 1874. évi XIV. törvénycikkek alapján kibocsátott kincstári utalványok egy részének visszavásárlásáról. Szép elképzelés, a probléma mindössze annyi, hogy a javaslat alapján a kincstári utalványok beváltására egy nyolcvan millió osztrák értékű forintos járadékkölcsön egy része szolgált.⁵³ Hitelből hitelbe.

Herakleitosz a materializmus előfutára szerint a világot mindössze négy, folyamatosan mozgásban levő, egymást váltakozva követő elem, a tűz, a víz, a föld és a levegő alkotja. A válságot a tűzzel azonosíthatjuk, az anyagi dolgokat elemésztő lángok után azonban mindig építő korszakok következtek, a régi, meghaladott dolgok elpusztulása új, jobb dolgoknak csinált helyet. Ez az 1873-as válság után a millenniumi ünnepségekkel csúcsra érő felfutásban, az 1929–35-ös krízist követően pedig a válság nyomán létrejött diktatúrák legyőzése utáni újjáépítésben és erőszaktól elfordulásban volt tetten érhető.

JEGYZETEK/NOTES

1. Halász Sándor–Mandelló Gyula (1901): Közgazdasági Lexikon III. Kötet. Munkásvédelem – Zsellérek. Pallas Rt. Budapest. p. 607.
2. Gróf Lónyay Menyhért (1875): Közügyeinkről. II. A Bankügy, Athenaeum. Budapest. p. 302.
3. Gróf Lónyay Menyhért (1873): Közügyeinkről. Athenaeum, Budapest. p. 4.
4. Pólya Jakab (1890): A Gazdasági Válság. Athenaeum Rt. Budapest. pp. 1–134.
5. Berend T. Iván–Ránki György (1974): Gazdaság és Társadalom. Tanulmányok. Magvető Kiadó. Budapest. p. 81.
6. Halász Imre (1874): Pénzügyeink hanyatlásának okai. Nemzetgazdasági Szemle. p. 247.
7. Berend T. Iván–Ránki György (1974): p. 44.
8. Halász Imre (1874): Pénzügyeink Hanyatlásának Okai. Nemzetgazdasági Szemle. p. 247.
9. Piványi Ignác (1874): A Vasúti Válság. Nemzetgazdasági Szemle. p. 83.
10. Cameron Rondo (1994): A Világgazdaság Rövid Története a Kőkorszaktól Napjainkig. Mecénás Könyvkiadó. Budapest pp. 410–414.
11. A Modern Magyar Gazdaság Története Széchenyitől a Széchenyi-tervig. (2009) (Szerk.: Gulyás László) JATE, Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. pp. 107–111.

12. Berend T. Iván–Ránki György (1974): pp. 91–123.
13. Berend T. Iván–Ránki György (1972): A Magyar Gazdaság Száz Éve. Kossuth Kiadó. Budapest pp. 24–28.
14. Berend T. Iván–Ránki György (1972): p. 43.
15. Milhoffer Sándor (1904): Magyarország Közgazdasága. Franklin T. Budapest. p. 81.
16. Krausz Simon (1991): A Pénzember. Egy Magyar Bankár Élettörténete. Kossuth Könyvkiadó. Kinizsi Nyomda. Debrecen. p. 36.
17. Halász Imre (1874): Pénzügyeink Hanyatlásának Okai. p. 246.
18. Radnóti József (1923): Akikről a Pénz Beszél. Világpiac Kiadása. Budapest. p. 118.
19. Radnóti (1923): p. 175.
20. Ránki György Szerkesztésében (1976) Magyarország Története: VIII. Kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. pp. 732–761.
21. Schlett András (2015): A Devizahitelezés Történeti Előképe. Magyarország külső eladósodása az 1920-as években. In: Lentner Csaba (szerk.): A Devizahitelezés Nagy Kézikönyve. Nemzeti Közszoigálati és Tankönyv Kiadó Zrt. Budapest. pp. 64–73.
22. Gróf Lónyay Menyhért (1875): p. 6.
23. Pólya Jakab (1890): pp. 4–7.
24. Agiotage (ld. azsiotázs). Fokozott spekuláció a tőzsdén vagy az árupiacon, amely a pénznemek, értékpapírok vagy áruk árának értékükön felül való felhajtására irányul. Az ázsio hullámozásával való üzérkedés. Bakos Ferenc (1989) Idegen szavak és Kifejezések Szótára Akadémiai Kiadó Budapest. p. 82.
25. Pólya Jakab (1890): p. 2.
26. Berend T. Iván–Ránki György (1972): p. 26.
27. Gróf Lónyay Menyhért (1875): p. 300.
28. Berend T. Iván–Ránki György (1972): p. 25.
29. Tallós György (1995): A MÁH/1867–1948/. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. p. 61.
30. Pólya Jakab (1890): p. 7.
31. Pólya Jakab (1890): pp. 345–346.
32. Berend T. Iván–Ránki György (1972): pp. 26–27.
33. Pólya Jakab (1890): p. 11.
34. Kovács Tamás–Kovács Levente (2017): Bankvezérek, akik a MÁH-ot nagyá tették. Gazdaság és Pénzügy. III. pp. 156–157.
35. Ránki György szerkesztésében (1976) p. 609.
36. Ol. K 269/369. Tétel.
37. Ránki György szerkesztésében (1976) p. 609.
38. Ol. K 269/370. Tétel.
39. Tallós György (1995): pp. 225–227.
40. Botos János (2017): A Magyar Bankrendszer a Trianoni Traumától az Államosításokig. Gazdaság és Pénzügy. III. pp. 160–187.
41. Milhoffer Sándor (1904): p. 69.

42. Varga Bence (2016): A Magyar Bankfelügyelés Megszervezése. Gazdaság és Pénzügy. 2016/1. szám (3. évfolyam). Magyar Bankszövetség. pp. 61–67.
43. Botos János (2017): p. 176.
44. Ránki György szerkesztésében (1976): p. 610.
45. Bessz A tőzsdei papírok árfolyamesése. Bakos Ferenc (1989) Idegen Szavak és Kifejezések Szótára Akadémiai Kiadó Budapest p. 97.
46. Tallós György (1995): pp. 228–229.
47. Ránki György Szerkesztésében (1976): p. 610.
48. Botos János (2017): p. 178.
49. Schlett András (2015): pp. 80–82.
50. Ránki György Szerkesztésében (1976): p. 610.
51. Schlett András (2015): pp. 81–82.
52. Radnóti József (1923): p. 38.
53. Ol K 255/138.Csomó/8. Tétel, Pénzügy. Valutapol., Bank- és Hitelügyek.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bakos Ferenc (1989): Idegen Szavak és Kifejezések Szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berend T. Iván–Ránki György (1972): A Magyar Gazdaság Száz Éve. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Berend T. Iván–Ránki György (1974): Gazdaság és társadalom. Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX–XX. Századi történetéről. Magvető Kiadó. Budapest.
- Berend T. Iván (szerk.) (1976): Magyarország története 8/1–2. 1918–1919/1919–1945. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Cameron Rondo (1994): A Világgazdaság Rövid Története a Kőkorszaktól Napjainkig. Mecénás Könyvkiadó. Budapest.
- Gazdaság és Pénzügy (2016): 2016/1. szám (3. évfolyam) Magyar Bankszövetség. Budapest.
- Gazdaság és Pénzügy (2017): 2017/3. szám (4. évfolyam). Magyar Bankszövetség. Budapest.
- Gulyás László szerk. (2009): A Modern Magyar Gazdaság Története Széchenyi-től a Széchenyi-Tervig, JATEPress. Szeged.
- Halász S.–Mandelló Gy. (1898–1901): Közgazdasági Lexikon. III. kötet. Pallas Rt. Budapest.
- Krausz Simon (1991): A Pénzember. Egy magyar bankár élettörténete. Kossuth Könyvkiadó. Debrecen.
- Lónyay Menyhért gróf (1873–75): Közügyeinkről. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Lónyay Menyhért gróf (1875): A Bankügy. Budapest.
- Milhoffer Sándor (1904): Magyarország Közgazdaság. Franklin Társulat. Budapest.

Nemzetgazdasági Szemle (1874): <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/KozgazdasagiSzemle/>

Pólya Jakab (1890): *A Gazdasági Válság*. Athenaeum R. Kiadás. Budapest.

Radnóti József (1923): *Akikről a Pénz Beszél*. Világpiac Kiadás. Budapest.

Schlett András (2015): *A Devizahitelezés Történeti Előképe*. Magyarország külső eladósodása az 1920-as években. In: Lentner Csaba (szerk.): *A Devizahitelezés Nagy Kézikönyve*. Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó Zrt.

Tallós György (1995): *A MÁH/1867–1948/*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Levéltári források

OL.: K 269/369. Tétel, Külföldi Bankok Magyarországon

OL.: K 269/370. Tétel, MÁH

OL.: K 255/138. Csomó/8. Tétel Pénzügy, Valutapolitika, Bank- és Hitelügyek